

Mohlarbegim Avazova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Madaniyatshunoslik mutaxassisligi magistranti
E-mail: mohlarbegimaz@gmail.com*

MARKAZIY OSIYO ALLOMALARINING E'TIQOD TO'G'RISIDAGI QARASHLARI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Markaziy Osiyo allomalarining e'tiqod to'g'risidagi qarashlari tarixiy-falsafiy va diniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Imom Buxoriy, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy va boshqa mutafakkirlarning e'tiqod, imon, ma'naviyat hamda axloqiy kamolot haqidagi fikrlari o'rganilgan. Shuningdek, ularning qarashlarida e'tiqodning inson shaxsi, jamiyat taraqqiyoti va ma'naviy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni yoritilgan. Maqolada Markaziy Osiyo ilmiy-ma'naviy merosining bugungi davrdagi ahamiyati hamda yosh avlod tarbiyasidagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari allomalar merosida e'tiqod masalasi ilm, axloq va ma'rifat bilan uzviy bog'liq holda talqin etilganligini ko'rsatadi.*

***Kalit so'zlar:** e'tiqod, imon, Markaziy Osiyo allomalari, Imom Moturidiy, Imom Buxoriy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, ma'naviyat, axloq, islom falsafasi.*

THE VIEWS OF CENTRAL ASIAN SCHOLARS ON FAITH AND BELIEF

***Abstract.** This article analyzes the views of Central Asian scholars on faith from historical-philosophical and religious perspectives. The study examines the ideas of Abu Nasr al-Farabi, Abu Rayhan al-Biruni, Abu Ali Ibn Sina (Avicenna), Imam al-Bukhari, Imam al-Maturidi, Burhanuddin al-Marghinani, and other thinkers concerning faith, belief, spirituality, and moral perfection. It also explores the role of faith in shaping human personality, promoting social development, and ensuring spiritual stability within their intellectual traditions. The article highlights the contemporary significance of the scientific and spiritual heritage of Central Asia*

and its role in the education of younger generations. The research findings demonstrate that the issue of faith in the works of these scholars is interpreted in close connection with knowledge, morality, and enlightenment.

Keywords: *faith, belief, Central Asian scholars, Imam al-Maturidi, Imam al-Bukhari, al-Farabi, al-Biruni, Ibn Sina, spirituality, morality, Islamic philosophy.*

Insoniyat taraqqiyoti tarixida e'tiqod masalasi jamiyat hayoti, ma'naviy qadriyatlar va inson kamolotini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida alohida o'rin egallab kelgan. E'tiqod insonning borliqqa, jamiyatga, o'ziga va oliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini shakllantiruvchi ma'naviy-ruhiy hodisa hisoblanadi. U nafaqat shaxsning ichki dunyosini boyitadi, balki ijtimoiy munosabatlarning barqarorligini ta'minlash, axloqiy me'yorlarni qaror toptirish va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois e'tiqod masalasi qadimdan mutafakkirlar, faylasuflar va din arboblarning diqqat markazida bo'lib kelgan.

Markaziy Osiyo azaldan ilm-fan, madaniyat va ma'naviyat markazlaridan biri sifatida tanilgan. Bu zamindan yetishib chiqqan buyuk allomalar insonning ma'naviy kamoloti, axloqiy tarbiyasi va e'tiqod masalalariga oid qimmatli ilmiy-nazariy meros qoldirganlar. Xususan, Imom Buxoriy, Imom Moturidiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Burhoniddin Marg'inoniy kabi allomalar o'z asarlarida e'tiqodning mohiyati, uning inson hayotidagi o'rni va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri haqida chuqur fikr-mulohazalar bildirganlar. Imom Moturidiy ta'limotida e'tiqod aql va naql uyg'unligi asosida talqin qilinadi. U insonning diniy qarashlari ilmiy tafakkur va mantiqiy mushohada bilan mustahkamlanishi lozimligini ta'kidlaydi. Imom Buxoriy hadis ilmi orqali musulmonlarning e'tiqodiy qarashlarini mustahkamlashga ulkan hissa qo'shgan bo'lsa, Forobiy va Ibn Sino insonning ma'naviy kamoloti hamda komillikka erishishida e'tiqodning ahamiyatini falsafiy jihatdan asoslab berganlar. Beruniy esa turli din va e'tiqodlarni qiyosiy o'rganish orqali bag'rikenglik va o'zaro hurmat g'oyalarini ilgari surgan.

Bugungi globallashuv sharoitida ma'naviy qadriyatlarni asrash, yoshlarni turli zararli g'oyalardan himoya qilish va ularda mustahkam e'tiqodni shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bunday sharoitda Markaziy Osiyo allomalari merosini o'rganish, ularning e'tiqod haqidagi qarashlarini tahlil qilish va zamonaviy hayot bilan bog'lash muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi. Zero, allomalar tomonidan ilgari surilgan ilm-ma'rifat, bag'rikenglik, axloqiy poklik va komil inson g'oyalari bugungi jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi Markaziy Osiyo allomalarining e'tiqod to'g'risidagi qarashlarini ilmiy tahlil qilish, ularning e'tiqod masalasiga oid yondashuvlarini yoritish hamda ushbu merosning zamonaviy ma'naviy hayotdagi ahamiyatini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda tarixiylik, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va manbashunoslik metodlaridan foydalanildi.

Imom Moturidiy ta'limotida e'tiqod masalasi

Markaziy Osiyoda e'tiqod masalasining ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqishda Imom Abu Mansur Moturidiy (870–944) alohida o'rin tutadi. U sunniylikdagi moturidiylik aqidaviy maktabining asoschisi sifatida e'tiqod masalasini aql va naql uyg'unligi asosida talqin qilgan. Mufakkirning fikricha, inson e'tiqodi ko'r-ko'rona taqlid natijasi emas, balki tafakkur, ilm va dalillarga tayangan holda shakllanishi lozim. Shu sababli u Qur'on oyatlari va hadislarini aqliy mushohada bilan sharhlashga alohida e'tibor qaratgan. Moturidiy ta'limotida e'tiqodning markazida tavhid, ya'ni Allohning yagonaligiga bo'lgan ishonch turadi. Unga ko'ra, inson aql orqali Yaratuvchini tanish va Uning mavjudligini anglash imkoniyatiga ega. Bu qarash islom ilohiyotida ilmiy tafakkur va diniy e'tiqodning uyg'unligini ta'minlashga xizmat qilgan. Bugungi kunda ham Moturidiy merosi diniy bag'rikenglik, mo'tadillik va ma'rifatparvarlik g'oyalarining muhim manbalaridan biri hisoblanadi [3, 320-b].

Imom Buxoriy va hadis ilmidagi e'tiqod talqini

Imom Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810–870) islom olamining eng buyuk muhaddislaridan biri sifatida musulmonlar e'tiqodini mustahkamlashda

beqiyos xizmat qilgan. Uning mashhur “Al-Jome’ as-Sahih” asari Qur’ondan keyingi eng ishonchli manba sifatida e’tirof etiladi. Imom Buxoriy hadislarni saralashda nihoyatda qat’iy ilmiy mezonlarga amal qilgan. Bu esa islom aqidasi va e’tiqodining sof holda saqlanishiga xizmat qilgan. Mutafakkir hadislar orqali insonlarni halollik, poklik, sabr-toqat, adolat va ezgulikka da’vat etadi. Uning qarashlarida e’tiqod faqat qalbdagi ishonch emas, balki amaliy faoliyat va axloqiy xulq-atvorda ham namoyon bo’lishi kerakligi ta’kidlanadi.

Forobiy va Ibn Sino qarashlarida e’tiqod va komil inson g’oyasi

Abu Nasr Forobiy (873–950) e’tiqod masalasiga falsafiy nuqtayi nazardan yondashgan. U insonning baxt-saodatga erishishi uchun ilm, axloq va e’tiqodning uyg’un bo’lishi zarurligini ta’kidlaydi. Forobiy nazarida komil jamiyatni barpo etishning asosiy sharti ma’rifatli va mustahkam e’tiqodli insonlarni tarbiyalashdan iboratdir. Mutafakkirning “Fozil odamlar shahri” asarida fozil jamiyatning asosiy belgilaridan biri sifatida ma’naviy poklik, yuksak e’tiqod ko’rsatiladi. Uning fikricha, insonning ruhiy kamoloti va jamiyat taraqqiyoti o’zaro chambarchas bog’liqdir. Abu Ali ibn Sino (980–1037) ham e’tiqod masalasini ilm va falsafa bilan uyg’un holda tahlil qilgan. U insonning ma’naviy kamolotida bilim, e’tiqodning o’rni beqiyos ekanligini ta’kidlaydi. Ibn Sino qarashlarida e’tiqod insonni ezgulikka undovchi, axloqiy sifatlarini shakllantiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo’ladi. Mutafakkir ilm va e’tiqod bir-birini inkor etmaydi, aksincha, inson kamolotiga xizmat qiluvchi ikki muhim asosdir, degan g’oyani ilgari suradi [6, 27-b].

Abu Rayhon Beruniy qarashlarida bag’rikenglik va e’tiqod

Abu Rayhon Beruniy (973–1048) e’tiqod masalasini boshqa allomalardan farqli ravishda qiyosiy va ilmiy asosda o’rganishga harakat qilgan. Uning “Hindiston” asari turli dinlar, e’tiqodlar va madaniyatlar haqida qimmatli ma’lumotlarni o’z ichiga oladi [5, 420-b].

Beruniy turli xalqlarning diniy qarashlarini xolisona tahlil qilib, ular o’rtasidagi umumiy jihatlar va farqlarni ko’rsatib beradi. Uning fikricha, insonlar o’rtasidagi tinchlik va hamjihatlikka erishishda o’zaro hurmat va bag’rikenglik

muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan Beruniy qarashlari bugungi kunda ham dinlararo muloqot va madaniyatlararo hamkorlikni rivojlantirishda muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Markaziy Osiyo allomalari qarashlarining zamonaviy ahamiyati

Markaziy Osiyo allomalari tomonidan ilgari surilgan e'tiqod haqidagi g'oyalar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ularning asarlarida ilm-ma'rifat, axloqiy poklik, bag'rikenglik, adolat va komil inson tarbiyasi masalalari ustuvor o'rin egallaydi. Bu g'oyalar yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ularda sog'lom dunyoqarash va mustahkam e'tiqodni shakllantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Globallashuv sharoitida turli mafkuraviy tahdidlar va ma'naviy xurujlar kuchayib borayotgan bir davrda allomalar merosini chuqur o'rganish va targ'ib etish jamiyat ma'naviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, Moturidiy, Buxoriy, Forobiy, Beruniy va Ibn Sino kabi buyuk mutafakkirlarning e'tiqod, ilm va axloq haqidagi qarashlari yosh avlodni komil inson etib tarbiyalashda muhim manba bo'lib qolmoqda. Markaziy Osiyo allomalari tomonidan ilgari surilgan e'tiqod haqidagi qarashlar insoniyat ma'naviy merosining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularning asarlarida e'tiqod masalasi faqat diniy tushuncha sifatida emas, balki insonning axloqiy kamoloti, ma'naviy yetukligi va jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omil sifatida talqin etilgan. Bu esa allomalar ilmiy merosining bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolayotganini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Imom Moturidiy e'tiqodning aql va naql uyg'unligiga asoslanishini ta'kidlab, diniy bilimlarning ilmiy tafakkur bilan bog'liq holda rivojlanishini asoslab bergan. Imom Buxoriy esa hadis ilmi orqali islom aqidasiining mustahkamlanishiga xizmat qilgan hamda e'tiqodning amaliy faoliyat va axloqiy fazilatlar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatgan. Forobiy va Ibn Sino qarashlarida e'tiqod insonning ma'naviy kamoloti, ilm-ma'rifatga intilishi va komil inson sifatida shakllanishining muhim omili sifatida talqin qilingan. Beruniy esa turli din va e'tiqodlarni ilmiy asosda o'rganib, bag'rikenglik va o'zaro hurmat

tamoyillarini ilgari surgan. Allomalari merosining umumiy jihati shundaki, ular e'tiqodni insonni ezgulikka, adolatga, ilm olishga va ma'naviy poklikka undovchi kuch sifatida baholaganlar. Ularning qarashlarida ilm va e'tiqod bir-birini to'ldiruvchi, inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi globalashuv sharoitida yoshlarni yot g'oyalar, diniy mutaassiblik va ma'naviy tahdidlardan himoya qilishda Markaziy Osiyo allomalari merosining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Ularning ilmiy va ma'naviy qarashlari asosida yosh avlodda mustahkam e'tiqod, yuksak ma'naviyat, vatanparvarlik va bag'rikenglik tuyg'ularini shakllantirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo allomalari tomonidan yaratilgan e'tiqodga oid ilmiy-falsafiy meros nafaqat o'z davri, balki bugungi zamon uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu merosni chuqur o'rganish va targ'ib etish jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti hamda barkamol avlod tarbiyasini ta'minlashda muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 464 b.
2. Imom Buxoriy. *Al-Jome' as-Sahih*. 4 jild. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2019. – 550 b.
3. Moturidiy A. *Kitob at-Tavhid*. – Toshkent: Movarounnahr, 2020. – 384 b.
4. Forobiy A. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320 b.
5. Beruniy A. *Hindiston*. – Toshkent: Fan, 1963. – 536 b.
6. Ibn Sino A. *Donishnoma*. – Toshkent: Fan, 1981. – 280 b.
7. Marg'inoniy B. *Hidoya*. 1-jild. – Toshkent: Adolat, 2000. – 560 b.
8. Karimov I. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
9. Komilov N. *Tasavvuf*. – Toshkent: Movarounnahr, 2009. – 448 b.
10. Haqqulov I. *Tasavvuf va she'riyat*. – Toshkent: Fan, 1991. – 224 b.